Величезна глупа ніч, затиснена жагучим, лютим вітром у розмашні обійми, стогнала, квилила, билась, як пристрасна черниця, в сталево-твердих обіймах розшалілого мисливця.

Мисливець різко висвистував рогом своїм, – від пересердя охриплим; сурмив дзвінкими сурмами в далечінь безконечного степу: "Поля! Гей, поля мисливцеві – вітру!.." І, схопивши під вугляно-темне крило своє непритомну красуню, осипав її колючо-холодними сніжинками, як срібними іскрами, що никнули від подиху любки, і з п’яним реготом ніс її у безвість.

Гей, хто там поночі шаліє?! Гей, хто там регочеться реготом смерти; реготом, що, як залізний град, брязкотить по дзвінкій броні мисливця? Чий то меч блискавично вихопився з піхви і простягнувся жорстокою погрозою над тремтячою бранкою?

…До глибокого корита балки, що прорізала від півночі на південь широкий степ, під’їхало п’ять чорних постатей… Їм не страшні ні бурі, ні громотіння меча. У тяжких темних бурках, з гострошпилими ворками, п’ять вугляно-чорних тіней на темному тлі ночі під розшалілий посвист вітру їхали степом і стали.

Коні м’яко вкопалися в розквашеній осінніми дощами землі і, нагостривши чуйні вуха, витягають довгі шиї, зачувши відпочинок та їжу. Хочеться їм заржати, подати вістку про себе, та чорні гостроверхі бурки щільно стискають їх запалі боки.

Тихо. У безконечній ночі десь чатують чуткі вартові, що, як хижі вовки, уважно нюхають повітря, і зустріч з ними навіть чорним буркам у цю чортову пору небажана.

Хорунжий Дядюра, що в бурці своїй скидався ззаду на якогось гостроверхого кентавра, круто повернув коня персами до товаришів:

– Стоп, братці! Темнота зрадлива! А гляди, на заставу наскочиш.

– Пахне червоними, чи що? – прошептав молодик Кузька, піднявшися на стременах, щоб закляклі ноги розпростати.

– Селом пахне! Стій, братва, тут, а я звідаю. Свисну – під’їжджайте….І хорунжий нечутно, плавно сковзнув у густу, як топлена смола, поніч. Тихо і порожньо. Гарячі серця десь глибоко під намоклими бурками тривожно б’ються… Чути спереду, як копита хорунжового коня цілуються звучно з мокрою землею, аж поки простір та вітер по ширині степів їх не розпорошив. Ні огника, ні зірки – ніч… Часом тільки довжелезним виттям собака глибоку балку заллє. "Ех, закурити б!" – стріляє думка у кожного… Бісова жага геть розжовує твердість мускулів, а нерви, наче порвані струни, з болючим бренькотом опадають. Гострі верхи ворків, ніби підтяті тополі, поволі хиляться до м’яких, мокрих грив кінських. Та вітер подихне, присне в обличчя жменю холодного дощу, столочить раптом сон, і ворки знов струнко стають.

– Фії-їть! Фії-їть! – сковзнуло в безодні темноти і поміж землею та небом помчало у простори.

Вісім острогів без слова, з куцим бреньком, в один такт, гостро, дошкульно торкаються кінських здухвин, і ворки поволі креслять знов на тлі ночі нерівні риси в напрямку свисту.

– Ну, чортові мішки… Швидше, рухайся! Півгодини, черепахи, повзете… Тут сіно, стіжок… Значить, і заночуємо.

Фіґура хорунжого – ніби неясна на чорній стіні тінь коня.

Козаки під’їжджають до самого стога з затишного боку, разом, як на команду, підіймають праві ноги, переносять через кульбаки сідел і ступають на мокру землю.

Козачі закляклі ноги під тягарем власного тіла підгинаються; вони тупцяють, розмахуються довгі руки, розтираються задубілі кулаки.

Розгортають кобурі при сідлах, виймають замерзлий, твердий, як цегла, хліб. Хильнув два-три рази самогонки, і заграла швидше кров, розцвітає душа, як скроплена росою квітка.

Сіна понасмикували, не роздягаючись, полягали. Не бачать один одного, але їх серця б’ються в один акорд і їх істоти творять щось одне, міцне, неподільне… Бо козак з козаком, що гриб із грибом, може рости тільки разом і разом переносити і недолю, і тяжкії болі, і радощі великії, які лише зна велика душа, і люту, гірку смерть; так само, як радісно під звуки кобзи вибивати з товаришем буйний танок. От воно плем’я велике, що на краю скитських земель, на бурних водах могутніх козачих рік широким табором постелилося.

Але нагло кінь хорунжого, що стояв посередині, жуючи з іншими, метнувся злякано назад, підняв гостро вуха й гучно захропів. Інші враз увірвали хрупання, ніби зненацька хто сікнув їх по носі… Насторожилися…

Рука кожного рушницю згребнула, і розсипались навколо, як кулі шрапнельні, козаки.

Хорунжий підскочив до коня, шарпнув за уздечку…

– Що, чортове кодло, хропеш?! Гей, що тут? – хльоснув він нагаєм по сіні.

– Хто там? Виходь, не то як жабу простромлю! – і метким рухом руки вихопив шаблю…

– Стійте… ой… – писнуло в сіні.

– Що за ой?! Вилазь, а не ой… Чого полохаєш коня? Тут щось живе є, хлопці… Сюди! Чорні бурки збіглись, збились між кіньми у велику темну брилу. Цікаво, що то з сіна вигулькне?

З сіна виповзла невелика лахмата постать. Не розбереш за темнотою… Одежинка довга, голос чисто тобі жіночий…

– Баба? – гукнув хорунжий.

– Го-го-го! Баба!.. – і козаки понахиляли свої ворки, муром смоляночорним оточили…

– Грицьку, подай-но світла швидше… Ану пильніше, хлопці, та світла в степ не випустіть…

Чиркнув бензиновий запальник.

Бурки ще щільніше стискаються. Блиснуло світло, і п’ять суворих, загорілих пик потягнулось наперед. Лице бліде, носик картопелькою, тремтять уста сині. На голові подобизна кепки. На гострих плечах лантух повис, ховаючи цілу хлоп’ячу постать геть з руками…

Хорунжий розпахнув бурку, взяв хлоп’я, огорнув його, всівся глибоко в сіно, посадивши малого собі на колінах.

– Дай-но котрий флягу, – звернувся до козаків.

Чотири руки з флягами потягнулися до хорунжого.

Хлопець хильнув самогону раз, другий… Оченят навіть не плющив.

– Ну, тепер їсти, що?

Понакривані дергами коні спокійно жували далі. Хлопець на руках хорунжого спав. Тягар голови росте, ніби у неї хто гарячої оливи підлива. Підгорнувши під себе ноги, накрившись з головами наквашеними бурками, всі віддались на ласку та неласку козачого ворога, сну.

Один вартовий, що покинув зрадливе тепле кубло в сіні, вертівся під гострими шарпками налягаючого степняка та чутко прислухався до тяжкої темноти.

– Братва! Ей, братва! Ану ворушись! Світає! – гукав вартовий.

Ранок. Злющий дощ ущух, зате вітер чортом дере. Зараз же хлопця згадали:

– Живий? Бач розігрівся… Спав добре?

– Спав, – промовив хлопець, розминаючи кулаками очі.

– Їсти не хоч?

Малий дещо відповідав, та не все. Довідались, що в селі большевики та що й звідти ж є хлопець. Але чого він тут сидить та чому не йде додому, не казав.

– Чому та чому? Не йду та й вже! А вам зась до того.

Козаки заґеґали.

– Слухай, – сказав хорунжий, – а з нами ти б не поїхав?

– Чому ні, – кивнув хлопець.

– Ну так драпайсь на коня… до мене! І підхопивши лівою рукою, майже вкинув його на сідло. За ним і собі махнув на коня. Козаки також всілись і рушили.

– Дорогу ти знаєш, малий? Ну то – гайда!

І в сірій ранковій імлі п’ять верхівців обережно та тихо, оминаючи село, від’їхало в безмежний простір степу.

* * *

Таким чином козача стежа хорунжого Дядюри придбала собі нового козака Пилипа, якому додали назву "з сіна".

"Пилип з сіна" швидко підправився; одягли його спочатку в що попало, в якісь підрізані штани, нап’яли на нього мундир з обтятими рукавами на посміховисько козачні, папаху, що проковтнула його по пояс. Але пізніше він уже гуляв собі, що тільки стій і дивися. Папаху заломить, цигарку в зуби, за плечима обрізанка бомбає, словом – картина.

– Покурюєш? А скільки тобі літ? – питає якийсь дядько.

– Стільки, скільки й зим. До твоїх зубів не заглядаю, так і мовчи.

– Ну й суворий же ти, бачу. Тебе б на большака от нацькувати. Перекоклошив би як стій…

– І піду! І гордо, під загальний регіт козачні, розкурюючи цигарку, відходив на сторону.

При козаках він поповнів, навчився чудесно лаятися, твердо та сміло у вічі кожному давитися… Ба, навіть коли у нього, як казали, обрік

заграє, то й запорозького такого, під розтяжну гармонію, встругне, що тільки ахнеш з подиву. Але для цього мусить хтось йому чарку замовити. Інакше ні… Зате коли замовить хто, тоді гоголем підходить до прилавку. Прилавок високий по самий ніс, аж мусить голову задерти, та гукає:

– Вахмістерської там мені!

Але міру знав. І за свої ніколи не гуляв. Гроші збирав, де тільки міг, і складав. Усім відомо було, що за Пилипом гроші водяться, і з цього приводу також бували балачки:

– Пилипе, нащо тобі ті гроші? Женитись думаєш?

– Нащо? Ясно нащо. Хату свою відкупити маю.

– А де ж та твоя хата?

– Хм… Де? В селі. У Нестерівці.

– Нащо ж тобі її викупляти? Та ж батько має хату?

– Яке там має, коли й самого батька чорт має. Жид у нього виманив, бо батько був п’янюга, ну й продав. От, сукин син, "обдув". Здорово, сволоч, обдув. У батька хату видурив за п’ятдесят карбованців, що той під плотом витягнувся… Ну, думаю, гляди ти, ратице, порахуюся з тобою. А він, сволота, в комуністи перекинувся й давай в селі хозяйнувати. Убить його хотів, та не вдалося. Тому і в сіні опинився. Попадеться він ще в мої руки…

– Але гроші – нащо тобі?

– Тю, дурні… Та хату ж мушу відкупити, ні? Зберу от п’ятдесять карбованців, прийду в село, то перш за все хату відкуплю, а потім жида повішаю.

– Хо-хо-хо! Нащо ж тоді відкупляти?

– Нє, – каже Пилип, – я по-справедливому. Дудки. Купив він хату? Купив. Значить, гроші мушу повернути.

– Так ти, значить, за хату свою і воюєш?

– За хату. І знаю за що. А ви то от і не знаєте! Воюєте собі й воюєте. А за що, спитай його… Отак, аби воювати…

– Ех, козаки! – змінив він тон із сердитого на поблажливий. – Топчете ви чужі землі, а свою лишаєте ворогам топтати…

– Бач, зморщок. І сам, туди його, в мораль поліз. Пороху – йому понюхати та вичхатись.

– Гадаєш пороху злякаюсь? – зривається Пилип. – Краще, ніж ти, утну! Хм, пороху! Найшов чим налякати?.. Ох!

І дійсно, від цього часу Пилип знов почав налягати, щоб хорунжий Дядюра взяв його до бою. Він вже й обрізанку як слід припорядив, і коня знайшов, і сідати на нього способу дібрав. Не дістане ногою стремена, так він тобі за гриву, метнеться спочатку на шию, а там і на сідло. Всяде – що тобі приріс. А коничок хоч невеличкий, та жвавий. Як пригнеться Пилип до гриви, гикне, пришпарить нагаєм по боках, то тільки курява хуртовиною мчить за ним…

– Ну й смола ти, їй-Богу, – сердивсь Дядюра. Візьми! Але куди! Знаєш ти, впоперек твою, що значить бій? Та тебе злижуть там, як стій.

– Ого! Це ще побачимо, кого злижуть… А злижуть, значить злижуть, тільки візьміть.

Випадок поспішився сам допомогти йому. Ясний одлижаний день. Розкинувся по степу соняшний безвітряний. Видно, весна заграла. Вночі мороз та сонце здмухнуло його, пришпарило, підсипало огню й безжалісно лизало сніг. Злисів далекий степ. Ніби на білій пелені брудними латами латаний видавався.

– І чорт… Хто б міг чекати нападу такого ранку?

Село залізло під горбок над невеличкою без назви річкою… Там верболози… Гурточок худощавих верб, а впоперек, від церкви в пригорок, урізався ярок, що геть, верстов із п’ять на північ, простягнувся до сусіднього села.

Там наші. Навколо й запаху червоних… І раптом – грім на голову серед ясного неба. Червона кіннота! Козачня метнулася і на степ висипалась. Коні огонь зачули… Ех, як пустилися в ґальоп! З копита. А ну притисни, а ну пришпар!… Аж вітер свистить, тільки козаче гукання по степу розсипалося.

Дві бурі злетілись, вдарились грудьми об груди… Жахнуло щось і, відорвавшись, покотилось по безмежному просторі.

Та бурі ті в силі своїй нерівні. Козаків жменя, шабель отак з півсотні, а червоних, що того вороння, тьма-тьмуща налетіло, і пре все просто на козаків. Дехто вже до сирої шалепнув, щоб не встати більше, а решта навтікача… Тут то було! Мчить козачня, рвуть швидконогі скакуни, аж присідають.

Про Пилипа забули, а він із своїм коником вплутався у саламаху і при відступі відстав. Під самим уже селом кущ. Бузина якась… Пилип пригрів боки свому лошакові і тільки хотів за бузину скочити, як назустріч гульк!

Перед ним большевисько… У-у-у, здоровеча ломака, вдвоє за Пилипа більша… Шаблюка розмашисто знялась… Тільки раз! І готовий Пилип.

– Тікай, малий, роздавлю, – гукнув большевик. Та не встигла та шабля одну лиш мить утриматись, щоб з розмахом впасти на голову малого, як коник звився на диби, крутнув, і в той самий час гукнув вибух Пилипового обрізка. Большевик затріпав руками, шабля, ніби підтята, впала на голову власного коня, а з голови велетня разом з папахою відлетів з бризками червоної юхи мізку черепок… Ті з большевиків, що бачили цю штуку, припинили на хвилину коні, ахнули й кинулись за Пилипом.

Пилип пришпарив, пригнувсь, кинувсь до найближчого поваленого плота, коник плигнув останній з поля бою, а назустріч, ніби витаючи його, дружньо і жарко затеркотіли скоростріли бурею суцільною… Сіпнулись врозтіч кіннотники. Мов переспілі груші, падають до землі. Кінь якийсь ранений звивається, мчиться, болюче, різке іржання разом з кульками скорострілу розсипає… А ж нарешті червоні відступили тим самим яром, яким прийшли.

Козаки оправляються. Засапані коні віддихуються. Рахують, бракує кого…

– А Пилип? Де Пилип, чорт!…

– Пилип! Пилип з сіна! Сюди, сучий байстрюк! Живеш ще?

– Ось тут Пилип! – відгукнулось з сусіднього подвір’я. – Хто там горло дере? Пилип сьогодні не Пилип, а султан турецький!

Дійсно, не один був свідком, як ловко скинув він большевикові черепок з голови. Здмухнув, ніби й не було. Мати, як має її, не дочекається… Така, собаці, значить, доля. Пилипа з сіна, ось, мабуть, на

те й родило, щоб черепок той кацапський згубився Богзна-де, на козацьких ланах. Не лізь…

Після цього випадку у Пилипа ще прибавилося якоїсь не то гордости, не то поважности, не то чогось такого, від чого хочеться йому посміятися і задуматися, і згадку вчинку свого не то що забути не в силі, а часто хочеться й посмакувати нею, ох, хочеться.

Хвалять його. Всім він ніби рівний став. Ті величезні, жорстокі мужчини, що оточували його, здається, зменшилися в його очах до його зросту, і він спокійно та презирливо глядить понад їх голови. Дивиться він, ніби носив у собі гріх якийсь, якого збувся через першу заподіяну ним смерть ворога. Він чистий, легкий, як юний сокіл, радісний, хотів би не раз вискочити отак на розмайораний весною степ… і там химерно, залюбки скидати комусь з голови черепки. Він, словом, уперше пізнав задоволення бути паном чужого життя, уперто відчув у собі ясно інстинкт звіринности, бо, не зазнавши любови, минувши її, вилив себе в жорстокість та помсту… за кривди… Так! За кривди! І бути жорстоким – це все одно, що й любити, коли те й друге чимось дійсно життьовим оправдується…

Весна жагуче на степ накинулась… Як пристрасна, запопадлива господиня, квітчала його квітами, мила дощами, чесала вітрами, сонцем заливала цілі моря, ах, куди там моря – океани квітів і квітів… Та чорт на це звертав увагу, коли війна сто раз весни буйніша розгорнулася… По степах коні, коні й коні… То не трави хиляться від вітрової долоні, то не хвилі далекого моря ревуть, то не степові лисиці брешуть, як колись на щити… То гострозорі праправнуки скитів, тюрків та русичів, улившися в одну розбурхану ріку, ревуть та рвуться з берегів, бажаючи власною повінню залити ті простори навколо, що поливалися віками їх кров’ю, мов росою ярою.

І там, де ще недавно штикульгали скалічені Москвою льокаї, тепер всевладно підіймають голови стрункії юнаки, сідлають швидконогих своїх, і було не було – бій. За волю! Скачіть, скакуни воронії, несіть на

спинах своїх юнаків… І вони несуть. З весною потягнулися понад шляхами безконечні гармотливі вигуки "Яблучка"… Повзуть і повзуть обози, мають прапори, – що гурт, то інша барва. А вітрам що? Їм все одно. Чи маяти червоним, чи трибарвним, чи жовтоблакитним, чорним, чи зеленим… Їм, пустунам, що вирвалися з далеких гір на вільний степ, це зовсім байдуже… Змагайтеся собі. Змагайтеся…

За що ж змагались козаки? Гей, козаки! Вітри земель ваших давно в царстві червоних квилять та питають за вами: за що вони змагалися? Скажіть! Цілі віки… за що? Їм відповів Пилип "по-справедливому". Пилип із сіна. Він тепер уже зовсім зручно тримає держало шаблюки, а його носик картопелькою зовсім збронзовів на крицевому обличчі.

Рушили в похід козаки. Бій за боєм креше вогонь, гартує юначе Пилипове тіло та душу. Мрія його, як буйний цвіт, щогодини все більше та більше розквітає. Він певний у власні сили, промчить бурею вулицями рідного села на заздрість товаришів своїх та ворогам на кару. Вженеться в село. "Гершко ще є?" – буде перше його слово… "Є, є!" – відповідають. "Ей, козаки! Є мій той чорт! Ану пополюєм. Хто там якого посторонка має? Ха-ха-ха! От сміху буде! Знай, мордо хамова! Бач, як тріпочеться! Ха-ха-ха!"

– Хто б міг подумати. І це Пилип? – шепочуться дівки. – Оксентів? Оте шмаркате? Господи! Отже дивись, якого вигнало, ну-ну… У танець би з ним… Пилип собі шапку збив на бік, прикурнув, прудко димком попирскує… Ах, що йому дівки? Бач, аж коли пізнали, чортова бабня!… І він погордливо приходить на музики, подивиться, постоїть мовчки і піде…

Пилип усе більше, все сильніше розпікає свого мрію про те, як він у рідне село приїде. І чим більше близилися козаки до його села, тим неспокійніший ставав малий. Ходив, щось думав, усміхався сам до себе, червонів, балакав рідко з козаками. Гаряче билось його жорстоке маленьке серце. Вирватися б йому на вільний, світлий простір. Так ні, в тісних грудях казало йому десь калататись.

"А що, як сучий пасинок утече?" – шибає думка. І все про того, що йому колись кривду заподіяв. "А що, як дійсно висковзне із рук?" Ах, і досадно буде! Він же по-справедливому хотів. І при цім стискає десь коло серця твердий пакуночок із грішми. Хату свою там носить, свою власну, теплу. Матір свою, що десь по наймах вештається, знайде… Ой, ой!… Він не міг… Йому снилося це все, ввижалося такою яскравою, барвистою картиною. І як не всміхатися йому? І як не забути за думкою все, товаришів й оточення. Ще крок лиш, мить… Один ще бій!… Ось і шлях знайомий… Ось він як положився, ніби сталеве лезо серед збіжжя. Втоптав його Пилип. Ох, потоптав його своїми босими репаними ноженятами! Он обчухрана пара верб, ніби їх трясця обтрясла. Вітряк он розмахався, мов п’яний дядько Архип Довгов’язий, – над усім ген небо яке, погляньте! Синє, синє, свіже якесь, аж пахне, аж бренить, дістати б його рукою, щоб шматок удерти собі з любови, і ним теплим, запашним окутатися.

Довго повзло сонце по широчезному степовому небі, спинилося, як вкопане, на заході і жахкотить, ніби останній раз… Ніби от-от зірветься і полетить кудись, невідомо куди, назавжди. Бач, шельма, жахкотить… Пилипе, глянь! Оглянься, оглянься, покидьку, і обійми його велике… Світило ж воно і для тебе так само, як і для інших? Так. Воно по-справедливому. Пахуча, м’яка тінь стелилася…

З Нестерівки затеркотіли кулемети. Спочатку порідку, та з притиском. Запахло боєм, значить.

Пилип готовий п’ястуки до крови гризти. Він бачить, чує, он воно, село його. Який там біс ще не пускати сміє… його, Пилипа? Хіба не воно це його на світ виблюнуло? Його серце мале росте, розпихається, бухає кров’ю. Чує він команду. Коні тремтять, атаку чують, як лист у затишку перед бурею… Там он яр та вітряк, та розкішний свіжо-зелений килим пшениці. Там видно пригнутих стрибунів, – оточують… А звідси, від того місця, де стояв стіжок (з нього вже й сліду не було), головний напір, просто на селянські садки та городи.

Шлях раптом у село западає. На нім, кулеметчики примостилися й січуть, як скажені…

Пилипа лють бере. Не втриматись йому. Бушує ним, рве наперед! Гей, козаки! Вперед! Рванемось, один скок – і наше село… Що? Майнуло в голові малого. Страх? Геть із страхом! І метнувшись, він миттю відогнав від себе все, всі думи, почуття, перелившись увесь в одну пекучу жагу перемоги. Він не спостерігав навіть, як він жорстоко краяв нагаєм коня, який аж присідав і, обливаючися піною й широко роздуваючи ніздри, мчав уперед. Земля в його очах видавалася розпеченою, леткою кулею, що жарила йому огнем обличчя. А гостро із свистом, разом з кулями ворожого скорострілу, летіли поля, збіжжя, верби. Коник плигав через межі, рівчаки. Пилип щось вигукував, вихопив свою маленьку шабельку і, стративши геть себе, обернувшись ніби й сам у щось гостре, як ніж, готовий з розгону затопитися в людину.

Він мчав. От уже село. Ось перші плоти, садки. Сміючися, кивають віти, здається, простягають рамена, щоб обняти його, сховати. "Стережись, малий!" – гукали йому віти. Та хіба він чує? Хіба він знає в гарячці бою те, що знають віти? Хіба він знав, що в них причаїлися московські кулеметники, які обсилали ціле поле тисячами смертей? Хіба він чув, що там його товариші-козаки йому гукали? Ні. Він не знав, він не чув, він не бачив. Він знав, чув і бажав лиш ціль одну – перемогу. В ньому щось їдко-болюче було, що гнало його на що завгодно, аби вперед, до перемоги. Помста, лють, кривда – гнали ним.

А кулеметник, злий, з палаючою в розгарі пикою, мокрий від поту, що струмами лив по випнутих крицевих вилицях, запалих щоках, тік за комір… Збивши на потилицю будьонівку, присів в яскраво зеленому листі саду, строчив. Він, може, так само, як і Пилип, забув за все, крім одного: перемога! Він бачив, як по зелених, злегка хвилюючих ланах, що останнім промінням заходячого сонця осипалися, летіли темні точки, летіли стрімголов просто на нього. Він присіда, строчить. Точки летять, збільшуються, деякі падають і никнуть з гарячого зору кулеметчика.

Довжелезні їх тіні головами своїми вже його самого торкають, і це підсичувало снагу його, несвідомо підсичувало.

І от на нього, гарячого, повного жару і жаху за щось, що може вирвати з його очей сонце, світ, поля і все, наскочив такий самий, горючий таким самим жахом Пилип. Кулеметчик пригнувся, ніби над ним уже занесена шаблюка, рванувсь наперед, кинув скоростріл і схопив щось останнє. Що? Рушницю? Так хватає рушницю, рвучко, гарячково до плеча її прикладає. В оці видно не Пилипа, ні. Видно йому власну свою смерть, і він, чуючи її кожним нервом, відпорно і різко б’є: ж-жох! Щось тріснуло, обірвалось… Точка, – смерть кулеметника, шарпнулась назад і викрикнула щось. На полі димок невидний розлягся.

Пилипів коник рванувся, звівся на диби і, дико заіржавши, кинувся стрімголов по полі вздовш балки. Пилип відчув, що його ніби шарпнуло щось, цупко і рішуче. Він здригнувся ввесь, підскочив і розгорнув праву долоню, шабелька відлетіла. Кінь з іржанням ще раз став дуба, струснув з себе Пилипа, що полетів наліво, торкнувшися рукою землі… Шапка геть відлетіла, якийсь удар, не болючий, але дзвінкий, від чого задзвонило все: сонце, небо, яке до того опасалося тисячами блискавиць. Кінь востаннє рванувся, і хлопцеві окривавлені уста та зуби заорали по шорсткій, сухій землі.

Далі все зірвалося, вертнулося, линулася темнота, як тої зловіщої ночі, коли його знайшли були в сіні. Сонце зірвалось, загуло і зникло. Все зникло. Кінь згубив Пилипа, відбіг до яру і покотився по кручі, шелепнувши покривавленою масою з висоти в прірву. Пилип лежав уже тихо. Кров ще лилася через уста, що соковито цілували землю, свою любку болюче кохану, нічим, ніколи, ніде незамінну, цілував криваво останнім, довгим поцілунком.

За Пилипом так осторонь, долиною, мчав хорунжий Дядюра. Вигулькнувши на пригорок, умить побачив він не Пилипову смерть, а смерть його коника, що із скелі зірвався. Побачив він і кулеметчика,

ввігнався, здійняв шаблюку і сікнув, не знавши й сам по чому… Щось чавкнуло, зідхнуло голосно і простяглося…

* * *

Ген-ген пізніше, по війні, в гурті товаришів хорунжий Дядюра не раз оповідав, як блукаючи з чужими військами по Україні, в селі одному жида вішали. Розповідав далеко від тих степів, вітрів, тих балок на бруку європейського міста… Розповідав довгу казку про Пилипа з сіна та про його гроші, які хотів "по-справедливому"… ага!… "По-справедливому".

Зате газети всіх країн розсурмили "справедливі" вістки про "погроми". Чому не рознесли вони вісток про Пилипа, що запашного весняного вечора, зрізаний кулею чужого зайди на власних ланах, довго цілував свою землю? Що кров, яку мав, гарячу кров свою віддав випити їй одній… їй! Палко кохав він землю, своє небо, своє сонце. Хто відібрав це все в нього? Яким правом?